

ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ
HISTORICAL SCIENCES

Дүйшеев Ж.А.

**КЫРГЫЗСТАНДА 1930-1950-ЖЫЛДАРДАГЫ ТАРЫХ
ИЛИМИНИН АБАЛЫ**

Дүйшеев Ж.А.

**СОСТОЯНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ В 1930-1950 ГОДЫ
В КЫРГЫЗСТАНЕ**

J.A. Duysheev

**STATE OF HISTORICAL SCIENCE IN 1930-1950 YEARS
IN KYRGYZSTAN**

УДК: 947(575.2):40:73

Акыркы мезгилде коомчулук элибиздин басып өткөн жолуна кызыгын артып турганы белгилүү. Ушул шартта Ата мекен тарыхынын илим катары калыптануу жана өнүгүү жолу мындан да кызыктуу экендиги талашсыз. Кыргызстанда тарых илими кантип, кандай шартта, кимдер тарабынан калыптангандыгы тарыхчы-адистерди гана эмес өтмүшкө кайдыгер карабаган ар бир жаранды да өзүнө тартат. Анткени ким болбосун өз тарыхынын кынтыксыз, ашкере далилдүү болушун каалайт эмеспи. Макалабыз Советтик Кыргызстандын алгачкы чейрегиндеги Россия Империясынын, советтик коом таануучулар, окумуштуу-саякатчылардын изилдөөлөрүнө багытталган. Алар тапкан баалуу документалдык материалдар өтмүшүбүздүн негиздерин түзгөндүгү анык. Илимде марксисттик усулдарды кеңири жайылтуу, тарых илиминин коомдук илимдер тутумундагы жетектөөчү ролун негиздеп берүү аракеттери да ушул мезгилге таандык.

Негизги сөздөр: Кыргызстан, тарых илими, абал, археологиялык изилдөөлөр, кыргыз этнографиясы, маанилүү маалыматтар.

В последнее время наша общественность дает особый интерес к истории своего народа. В таком условии бесспорно, еще интереснее историография – история Отечественной истории. Судьба исторической науки в Кыргызстане, его формирование и развитие, в каких условиях, как и кем были выполнены – интересно не только специалистам-историкам но и всем, кому безразличны точные детали истории народа. Данная статья направлена трудам и исследованиям ученых-путешественников, Российской Империи, советским обществоведом, которые широко применялись и публиковались в первой четверти жизни Советского Кыргызстана. Ихние ценные находки как документальные материалы создали основу Отечественной истории. Пропаганда марксистской методоло-

гии, обоснование и повышение ролу исторической науки широко проводились именно в это время.

Ключевик слово: Кыргызстан, историческая наука, состояние, археологические исследования, кыргызская этнография, важные сведения.

In this article considered that our public pays special attention to the history of their nation in the last time. In such condition out of question that also interesting for historiographers-history of motherland. Futo of history cal science in Kyrgyzstan it s forming and development, in what conditions, how and by whom were fulfilled-interesting but not only histories-specialists also to everybody to whom indifference e[act details in history of the nation. This article directed to works and researches scientists-travelers, Russian Imperial, Soviet literary society which widely used and published on the first quarter of the life of Soviet Kyrgyzstan. The valuable finds as document materials created the base of the motherland history. Propagandizing of Marxist methodology, substantiation and increase role of historical science widely hold exactly in that time.

Key words: Kyrgyzstan, historical science, state, archaeological research, Kyrgyz Ethnography, important information

Кыргызстанда тарых илиминин калыптануу жараяны совет доорунда жүргөн. XX к. 20-жж. объективдүү жана субъективдүү шарттарга байланыштуу өлкөдө (дегеле азыркы Борбордук Азия чөлкөмү) коомдук-гуманитардык багыттагы илимдерге өзгөчө басым жасалган. Анткени ага чейин айрым маселелерге арналган макала же чакан эмгектерди эсепке албаганда атайын тарыхнаамелик иштер жокко эсе болчу. 1920-30-жылдары илимий макалалар адис тарыхчылардын жоктугунан окуя күбөлөрү же саясий ишмерлер тарабынан жазылып, курч, карама-каршы

пикирлерди жараткандыгы менен айырмаланат [1, 24]. Ошол кездеги реалдуу шартка ылайык коомдук-гуманитардык илимдерге болгон талаптын күчөшүнүн эки себебин көрсөтүүгө болот. Биринчиси, когнитивдик (таанып-билүүчүлүк), же XVIII өзгөчө XIX кк. Борбордук Азия элдеринин тарыхын, маданиятын окуп үйрөнүү аракетинин уландысы болуп эсептелет. Анткени, падышалык доордо саякатчы-ориенталисттер (чыгыш таануучулар), бийлик төбөлдөрү, аскер кызматчылары тарабынан бул чөлкөм теребелдүү (комплексүү) изилдөөгө алынган эмес. Алардын көнүлү көбүнчө табигый чөйрөгө бурулган. Ошентсе да XIX кылымдын экинчи жарымы XX кылымдын башында Кыргызстандын аймагында айрым археологиялык изилдөөлөр менен бирге этнографиялык иликтөөлөргө көңүл бурула баштаган. «Россия Империясы менен Улуу Британиянын Кыргызстан үчүн атаандашуусунун натыйжасында орус өкмөтү бул аймакты изилдөө үчүн каражатты көбүрөөк бөлгөн» [2, 306]. Кыргыз этнографиясы боюнча маанилүү маалыматтар Кыргызстандын түндүгүн кыдырган П.П. Семенов-Гяньшанский, Ч.Ч. Валиханов, М.И. Венюков, Н.О. Северцов, В.В. Радлов жана Түштүк аймагында болушкан А.Л. Федченко, И.В. Мушкетов, В.О. Новицкий, Г.Е. Грумм-Гржимайло, А.П. Минаев В.Ф. Ошанин, Б.Ф. Станкевич жана башкалар тарабынан чогултулган [3, 22-25]. Атары аталган изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде кыргыз элинин этнографиялык-тиричилиги, үй-бүлөлүк, маданий турмушу тууралуу баалуу фактылар жыйналган. Бул материалдарды ирээттеп, терең жана теребелдүү изилдөө совет доорунда жүргөнү маалым.

Экинчиси, коомдук илимдердин, асыресе, тарых илиминин өнүгүшүнө саясий өнөктүктөр да өзгөчө таасирин тийгизген. Анткени совет бийлигинин алгачкы жылдарында жаңы бийлик ээлери эл аралык саясий абалга жана жергиликтүү калктын менталитетине төп келе турган саясат жүргүзүүгө умтулган. Ошол учурда «Россия элдеринин укуктарынын декларациясынын» Жоболоруна ылайык, ар бир улут Совет мамлекетинин тутумунан чыгып кетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон. Себеби аталган норма актысынын экинчи пунктунда: «Россия элдери өзүн-өзү аныктоо менен бирге бөлүнүп жана өз алдынча мамлекет түзүү укугуна ээ» - деп көрсөтүлүп, өз алдынча болууну каалаган элдер үчүн укуктук негиз түзүп берген эле. Бул Жобого таянган «пантүрксттик», «панисламисттик» күчтөрдүн ачык жана жашыруун аракеттери болгондугу тарыхтан белгилүү. XXк. 20-жж. Түркестан аймагында орустарга каршы маанайдагы пантүрксттик («Алаш» ж.б.) жана панисламисттик («Шура-Исламия», «Улема» ж.б.) 18 саясий партия өздөрүнүн саясий максаттарын ишке ашыруу

үчүн аракеттенишкен [4]. Бул факторлор советтик-партиялык жетекчилерди кооптондура баштаган. Алар Түркестан чөлкөмүндөгү элдерди толук билүү үчүн алгач, калктын рухий дүйнөсүн, тарыхын изилдөөгө көңүл бөлө баштаган. Борбордук Азия республикаларынын улуттук аймактарга бөлүнүшүнөн жана анын негизинде 1924-жылы Кара-Кыргыз Автономиялуу областынын түзүлүшүнөн кийин областтык алгачкы илимий мекеме – Кара-Кыргыз Автономиялуу областынын билим берүү бөлүмүнүн алдында «кыргыз илимий комиссиясы» уюшулган [5, 230-240]. Бул комиссиянын негизги иш аракети мектептердин бардык типтери үчүн окуу пландарын, программаларын, окуу китептерин даярдоо, тарыхый жана искусство эстеликтерин камкордукка алуу жана коргоо, музей жана илимий экспедицияларды жабдуу, кыргыз фольклорунун чыгармаларын жыйноону уюштуруу, тарыхый адабияттарды жыйноо жана негизгиси – кыргыз элинин тарыхын илимий багытта жазууга багытталган [5, 241]. Социалисттик курулуштун практикалык талабынан улам көбүнчө тарыхый-экономикалык эмгектерди жазуу күчөгөн [1, 27]. Ошону менен катар эле борбордон жөнөтүлгөн окумуштуулар, орус ориенталисттери тарабынан кыргыздардын социалдык-этникалык тарыхын, турмуш-тиричилигин изилдөө башталган [1, 28].

Кара-Кыргыз Автономиялуу областынын ревкомунун чечими менен илимий комиссия 1925-жылы Академиялык борборго кайра уюшулат. Анын алдында: чөлкөм (край) таануу жана илимий-педагогикалык деген аталыштагы эки коом иштей баштаган [6, 28].

Башкармалыгы Пишпек шаарында жайгашкан чөлкөм таануу коому кыска убакытта эле изилдөө иштеринде ийгиликтерге жетише баштаган. Аймактын географиясын, тарыхын, экономикасын изилдөөчү секторлордон турган бул коом бир нече экспедицияларды уюштуруп, анын натыйжасында көп сандаган экспонаттарды чогултууга жетишкен. Бул багытта Академиялык борбордун ичинде тарыхый, маданий жана табигый эстеликтерди коргоо боюнча кеңеш иштеген. Аталган кеңеш кыска убакытта 6000 ден ашык экспонат чогулткан жана библиофонду 1680 китептен турган китепкана уюштурулган [6, 29]. Ошондой эле кеңеш кызматкерлери тарабынан алыс аймакта жайгашкан айыл-кыштактардын абалы иликтөөгө алына баштаган. Элет жериндеги элдин турмуш-тиричилиги, экономикасы жана тили боюнча изилдөө жүргүзүү максатында 1927-жылдын жай айларында Алай өрөөнүнөн тарыхына гана тиешелүү эмес, жалпы Түштүк аймагындагы элдин экономикасы, тили, фольклору, этнографиясы боюнча бир топ материал топтолгон [6, 29].

Ошол жылдары партия жана Совет мамлекети коомдук илимдердин ичинен тарых илимине өзгөчө көңүл бургандыгы белгилүү. Анткени: «Советтик коомдо коммунизмдин толук жеңиши үчүн болгон күрөштүн келечегин ачык элестетүү, өткөн жана азыркы коомдук турмуштун өнүгүшүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн окуп үйрөнүү үчүн тарых илимине маанилүү жана жооптуу роль таандык» эле [7].

Тарых илими менен катар эле 40-50-жылдарда Кыргызстандын ар кыл мезгилдердеги археологиялык, этнографиялык тарыхын изилдөө процесси калыптана баштаган. Кыргызстандагы археологиялык мектептин калыптанышы үчүн А.Н. Бернштамдын, этнографиянын илим катары калыптанышында С.М. Абрамзондун салымдары чоң. Аларды аталган эки илимдин Кыргызстандагы негиздөөчүлөрү катары белгилөөгө болот.

Александр Натанович Бернштам (1910-1956) Түндүк Кыргызстандын Чүй, Талас өрөөндөрүн жана Түштүк Казахстандын айрым аймактарын изилдөө үчүн 1933-жылы атайын жолдомо менен келген. Окумуштуу тарабынан 1936–1941-жылдары тарыхый эстеликтерди изилдөө максатында жыл сайын уюштурулуп турган археологиялык экспедициялардын натыйжасында Чүй, Талас, Или жана Ысык-Көл суулары изилденип, ар кыл доорлорго таандык жүздөгөн эстеликтер такталып, кыргызтаануу боюнча баалуу эмгектер жазылды.

Саул Матвеевич Абрамзон (1905-1977) Республикада этнография илиминин калыптанышы жана өнүгүшү үчүн чоң эмгек жасап, кыргыз элинин рухий жана материалдык маданиятын изилдөө менен дүйнөлүк этнография илимин бир топ байытты. «Эгерде С.М. Абрамзондун эмгектери болбосо кыйла этнографиялык материалдар илимде белгисиз болмок» (академик Б.Ю. Юнусалиев).

30-50-жылдары Кыргызстанда тарых илими өзүнүн калыптануу жана бир кыйла оор шартка карабастан өнүгүү этабында болгон. Түрдүү тарыхый булактарда түз жана кыйыр түрдө кыргыздар жана Кыргызстан тууралуу жазылган маалыматтар жыйналып, аларды ирээттөө аракети башталган.

Археологиялык жактан изилдөөлөрдүн алгачкы этабы мурунку эстеликтерди жана искусствону коргоо боюнча Туркестан комитетинин ишмердүүлүгү менен

байланышкан. 1923-1924-жылдары археологиялык жана архитектуралык эстеликтерди изилдөө үчүн Кыргызстандын аймагында үч экспедиция уюштурулган [8]. Натыйжада комитет тарабынан Өзгөн архитектуралык комплекси, Бурана мунарасы, Ак-Бешим шаарчасы, Ак-Дөбө ж.б. кароого алынат. Археологиялык иш аракеттердин күчөшү нумизматика, эпиграфиканын өнүгүшүнө да таасирин тийгизди.

Этнография илимин С.М. Абрамзон үч багытта:

1. Комдук мамилелерди изилдөө;
2. Үй-бүлө жана нике мамилелери, ишенимдер боюнча маалыматтарды топтоо жана талдоо;
3. Кыргыз элдик чыгармачылыкты окуп үйрөнүү боюнча карап, иш жүргүзгөнүн белгилөөгө болот.

Ошентип, 30-50-жж. кыргыз тарыхнаамасы орус илимий мигранттарынын таасирдүү аракети астында калыптануу жана өнүгүү этабында болгон. Тарыхый изилдөөлөрдө марксистик усулият жайылып, өзүнүн үстөмдүгүн орното баштаган. Анын негизинде Кыргызстандын революцияга чейинки материалдык жана рухий маданияты изилденет.

Адабияттар:

1. Жакыпбеков Ж. Социально-экономическое и политическое развитие Кыргызстана во второй половине XIX - начале XX веков: Историография проблемы. - Б., 2003.
2. Осмонов Ө.Ж., Асанканов А.А. Кыргызстан тарыхы. - Б., 2003;
3. Усенбаев К. Кыргызстандын Россияга кошулушунун прогрессивдүү мааниси. - Ф., 1957.
4. Соктоев И.А. Формирование и развитие Советской интеллигенции Кыргызстана. - Ф., 1981;
5. Культурное строительство в Киргизии 1919-1929. - Т.1. - Ф., 1957.
6. Токтогонов С.А. Становление и развитие социалистической культуры Советского Киргизстана (1918-1958). - Ф., 1973.
7. Орозалиев К. Очередные задачи в развитии исторической науки и литературоведения в Киргизии. - Советская Киргизия. - 1947. - 14-октябрь.
8. Шерстобитов В.В., Орозалиев К.К., Винник Д.Ф. Формирование и развитие исторической науки в Киргизстане. - Ф., 1961.